

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

BİLAL HÜSEYNAĞA OĞLU HÜSEYNOV

AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA ƏMƏK NƏĞMƏLƏRİ

5719.01 – Folklorşünaslıq

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun “Mərasim folkloru” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Məhərrəm Paşa oğlu Qasımlı
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəsmi opponentlər:

Aybəniz İbrahim qızı Əliyeva-Kəngərli
filologiya üzrə elmlər doktoru

Qüdrət Umud oğlu Umudov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Aparıcı müəssisə: Bakı Dövlət Universitetinin “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” kafedrası

Müdafiə _22_ _05_ 2013-ci il saat ___ –da AMEA Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2013-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Afaq Xürrəm qızı
Ramazanova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Əmək nəğmələri Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının qədim və maraqlı sahələrindən birini təşkil edir. Söz sənətinin inkişafında insanların əmək fəaliyyətinin rolu böyük olmuşdur. İnsanların iqtisadi həyatı ilə bilavasitə əlaqəli şəkildə inkişaf edən həqiqi incəsənət işin yaratdığı emosiya estetik hissələrə çevrildiyi zaman meydana çıxmışdır. Əmək alətləri təkmilləşdikcə və iş prosesi mürəkkəbləşdikcə onun insanın dünyagörüşünə təsiri artmış, nəğmələrin məzmunu zənginləşmiş, geniş mətnləri olan əmək nəğmələri meydana çıxmışdır.

Əmək nəğmələri qədim tarixi dövrlərdə əhalinin təsərrüfat həyatının inkişafını və əmək alətlərinin təkmilləşməsi prosesini öyrənməyə imkan verir. Bu nəğmələr bizi əməkçi insanın əsas məşğuliyəti, müxtəlif adət-ənənələri və inamlar sistemi ilə tanış edir. Əmək nəğmələri milli şeirin, musiqinin və teatr sənətinin inkişafına ciddi şəkildə təsir göstərmişdir. Əmək nəğmələri üzərində insanların mifoloji təfəkkürünün formalaşmasını öyrənmək və ümumtürk mifologiyası ilə müqayisəli təhlil aparmaq mümkündür. Əmək nəğmələrinin bədii xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi qədim Azərbaycan şeirinin poetik quruluşunun tədqiq edilməsi deməkdir.

Beləliklə, iş prosesində yaranan, yaxud zəhməti tərənnüm edən, şəkli xüsusiyyətlərinə görə fərqli və məzmunca rəngarəng olan, ritmi, musiqisi, sözlərinin ahəngdarlığı ilə seçilən poeziya nümunələri əmək nəğmələri adlanır. Əmək nəğmələri Azərbaycan folklorunda məzmununa, janr xüsusiyyətlərinə və poetikasına görə xüsusi bir mərhələni təşkil edir. Ona görə də bu mövzunun folklorşünaslığın müasir tələbləri baxımından öyrənilməsi, toplanılmış əmək nəğmələrinin sistemə salınması, tədqiqi və təhlili aktualıq təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektini və predmetini insanların əmək həyatını təbliğ və tərənnüm edən nəğmələr, bu nəğmələrin dövr üçün səciyyəvi cəhətləri, tarixi əhəmiyyəti, poetik quruluşu təşkil edir. Əmək nəğmələrinin mövzu dairəsinə əmək adamlarının həyatı, rifah halı, işi, məişəti, güzəranı, dolanışığı, əmək qayğıları və əmək maraqları daxildir. Əmək nəğmələri insanların iqtisadi həyatı ilə və onların iqtisadi həyatında baş verən hadisələrlə, bu hadisələrdən çıxarılan nəticələrlə bağlıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Folklorşünaslar əmək nəğmələrinin növlərindən söhbət açmağa təşəbbüs göstərmişlər, lakin əmək nəğmələrinin bütün sahələri öyrənilmədiyindən və toplama işi zəif aparıldığından bu iş yarımçıq qalmışdır. Tədqiqatçılar əsasən sayacağı sözlərdən və holavarlardan

nümunələr göstərməklə kifayətlənmişlər. Ovçu, balıqçı və toxucu nəğmələri qismən öyrənilmişdir. Eydirmələr, nehrə haqqında sayalar, qəleylilər, küfyellilər, kövəratmalar, ərəkeşlərin nəğməsi, təndirbaşılar, kirkirəfirlatmalar, dəvəçi, ilxıçı, xırman və bicar nəğmələri elmi araşdırmalardan kənarda qalmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan folklorunda əmək nəğmələrinin öyrənilməsi tarixini və janr xüsusiyyətlərini araşdırmaq, onların elmi təsnifatını vermək, poetik keyfiyyətlərini təhlil etmək, həmçinin elmi-nəzəri dəyərlərini üzə çıxarmaqdır. Bu tədqiqat işində əmək nəğmələrinin məzmunu və ideyası, forma və növləri əhatəli şəkildə araşdırılır. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi qarşıya məqsəd olaraq qoyulmuşdur: 1) Əmək nəğmələrinin araşdırılması və spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi; 2) Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi tarixinin nəzərdən keçirilməsi; 3) Əmək nəğmələrinin düzgün təsnifləşdirilməsi; 4) Əmək nəğmələrinin digər folklor nümunələri ilə əlaqəsinin və mifoloji qaynaqlarının, həmçinin xalqın iqtisadi həyatında tutduğu mövqeyinin araşdırılması; 5) Əmək nəğmələrinin janr və poetik xüsusiyyətlərinin, məzmun və ideyasının öyrənilməsi; 6) Əmək nəğmələrinin digər xalqların, xüsusən türk xalqlarının əmək nəğmələri ilə müqayisəli şəkildə təhlil olunması; 7) Əmək nəğmələrinin Azərbaycan folklorunda tutduğu yerin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu mövzu Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq dissertasiya səviyyəsində araşdırılır. Bu məqsədlə:

-Əmək nəğmələri sistemli şəkildə bu dissertasiyada tədqiq olunmuş və Azərbaycan folklorundakı mövqeyi müəyyənləşdirilmişdir;

-Dissertasiyada əmək nəğmələrinin geniş elmi təsnifatı verilmiş və poetik özünəməxsusluqları araşdırılmışdır;

-Dissertant mövzunu yeni toplanmış materiallarla daha da zənginləşdirmişdir. Bicar, ilxıçı, dəvəçi, xırman, bağban, toxucu, misgər, duluscu, inşaatçı, və ərəkeş nəğmələri ilk dəfə toplanılır və elmi şəkildə araşdırılır;

-Əmək nəğmələrinin Azərbaycan milli şeirinin inkişafında, melopoetikanın, fonopoetikanın və sillabik poeziyanın formalaşmasında rolu araşdırılmışdır.

-Əmək nəğmələrinin mətnləri əsasında fonetikliyin bədii ifadəsinə xüsusi diqqət yetirilmiş, şəxsləndirmə və onun növləri ətraflı şəkildə öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Bu dissertasiyanın yazılmasında çağdaş folklorşünaslığın əsaslandığı nəzəri-metodoloji təcrübədən, mövcud elmi prinsiplərdən və müqayisəli təhlil metodundan istifadə olunmuş, tarixilik, məntiqilik, sistemlilik prinsipləri əsas götürülmüşdür.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işindən Azərbaycan folkloru ilə məşğul olan mütəxəssislər, musiqi tarixini öyrənən sənətşünaslar, ali məktəb tələbələri istifadə edə bilirlər. Ədəbiyyat tarixinə aid dərs vəsaitlərinin, tədris planlarının hazırlanmasında da dissertasiya işindən elmi mənbə kimi faydalanmaq mümkündür. Dissertasiyada və onun əlavəsində folklor ansambları üçün maraqlı olan nəgmə mətnləri yer almışdır.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda hazırlanmışdır. Müəllif 30 il müddətində apardığı toplama işinin və tədqiqatın əsas müddəa və nəticələrini elmi-praktik konfranslardakı məruzələrdə elm ictimaiyyətinə çatdırmış, eləcə də müxtəlif elmi məcmuələrdə, həmçinin xaricdə məqalələr dərc etdirmişdir. Dissertasiyanı daha dolğun yazmaq məqsədilə toplanılmış əmək nəğmələri elmi şərhləri ilə birlikdə AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə “Azərbaycan folkloru antologiyası”nın XVII cildində - “Muğan folkloru” toplusunda çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əlavə və informatorlar haqqında məlumatdan ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, məqsəd və vəzifələri, nəzəri-metodoloji əsasları göstərilmiş, elmi yenilikləri sadalanmış, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi tarixi və janr özünəməxsusluğu”** adlanır. Birinci fəslin birinci yarımfəslı *“Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi tarixi”* adlanır. Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi əsasən iki istiqamətdə aparılmışdır: a) Əmək nəğmələrinin toplanılması və nəşri; b) toplanılmış əmək nəğmələrinin elmi araşdırılması.

Əmək nəğmələri iyirminci yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ziyalıları tərəfindən öyrənilməyə başlanmışdır. H.Zərdabi folklor nümunələri içərisində nəğmələrə geniş yer verir, onların tarixi-ictimai, sosial-mədəni dəyərini yüksək qiymətləndirir, ziyalıları "millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günləri şərh edən mahnıları" toplamağa çağırırdı¹. F.Köçərli başqa folklor nümunələri ilə yanaşı “heyvanat qisminə məxsus sayacı sözlərinin” də “mürur əyyam ilə xatirələrdən” çıxmasını və unudulmasını istəməirdi. Bu

¹Əkinçi. 1875-1877: Tam mətni / Transliterasiya və tərtib edənı T. Həsənzadə, ön sözü müəllifi və redaktoru Ə. Mirəhmədov. Bakı: Avrasiya Press, 2005, s. 441

toplamanın nəticəsi olaraq 1910-cu ildə SMOMPK-nın 31-ci buraxılışında "Sayaçı sözləri" çap olundu². F. Köçərli 1912-ci ildə çap etdirdiyi "Balalara hədiyyə» kitabında sayaçı sözlərinə geniş yer vermişdir. İyirminci yüzilliyin birinci yarısında Azərbaycan folklorunun məqsədli şəkildə öyrənilməsinə, folklorşünaslığın nəzəri məsələlərinin işlənilməsinə başlanmışdır. Bədii təfəkkürün məhsulu olan şifahi ədəbiyyat nümunələrini toplayıb nəşr etdirənlər arasında şair və yazıçılar, həmçinin musiqiçilər də vardı. 1936-1938-ci illərdə Azərbaycana musiqi folkloru toplamaq üçün gəlmiş V. M. Krivonosov və V. Belyayev xeyli Azərbaycan xalq mahnısını, o cümlədən əmək nəğmələrini nota salmışdır. Maraqlıdır ki, "Çoban avazı", "Şum nəğməsi", "Çək, şumla yeri" və "Sağın nəğməsi" musiqişünaslar tərəfindən nota salınmışdır³.

Əmək nəğmələrinin araşdırılması ədəbiyyatşünaslar, folklorşünaslar, musiqişünaslar və etnoqraflar tərəfindən pərakəndə şəkildə araşdırılırdı. Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi bir neçə məqsəd güdüdü: a) Əmək nəğmələrinin tərbiyəvi əhəmiyyəti nəzərə alınır; b) Əmək nəğmələri musiqi janrının bir növü kimi maraq doğurur; c) Əmək nəğmələri poeziyanın inkişafında müəyyən bir mərhələni təşkil etdiyi üçün ədəbiyyatşünasların və folklorşünasların tədqiqat obyektii sayılırdı.

Xalq musiqisinin nota salınması və nəşr edilməsi ilə bağlı görülən işlər əmək nəğmələrinin həm toplanılmasına, həm də musiqisinin öyrənilməsinə rəvac verdi. Ü. Hacıbəyovun "Azərbaycan türk el nəğmələri" məcmuəsində çap etdirdiyi nəğmələrin əksəriyyəti əmək mövzusunda. Məcmuədəki "Tütü nənəm", "İş başına", "Zəhmətin işığı", "Çək, şumla yeri" və "Biçinçiyəm" kimi əmək nəğmələri ritminə və melodiyasına görə musiqişünaslar tərəfindən çoxdan öyrənilməsinə baxmayaraq, folklorşünasların diqqətindən yayınmış, mətni, janr xüsusiyyətləri, məzmunu və ideyası, dili, poetik quruluşu uzun müddət öz tədqiqatçısını gözləmişdir. Əmək nəğmələrinin öyrənilməsinə Türkiyədə yaşayan əslən azərbaycanlı olan Ə. Cəfəroğlu da böyük önəm vermiş, sayaçı sözlərini Dədə Qorqud şeirləri ilə müqayisəli şəkildə araşdırmışdır⁴. M. H. Təhmasib mövsüm və

²Köçərli F. Sayaçı sözləri / Сборник материалов для описания местностей и пламен Кавказа: выпуск 41, Тбилиси, 1910, с.1-10

³Azərbaycan xalq musiqisi: Oçerklər. Bakı: Elm, 1981, s. 53-55

⁴Cəfəroğlu A. Azeri Halk Edebiyatında "Sayaçı Sözləri" // Azərbaycan yurt bilgisi, 1934, 35-36 say, s. 353-364

mərasim nəğmələrini araşdırarkən sayaçı sözlərini və holavalarını tədqiqata cəlb etmişdir⁵.

M.H.Təhmasib “Dədə Qorqud” boyları haqqında” adlı məqaləsində də sayaçı sözlərindən söhbət açır və onları Oğuz ozan sənəti ilə müqayisə edir⁶. M.Arif “Xalq oyun və mərasimlərində teatr və tamaşa ünsürləri” adlı məqaləsində “Sayaçı” mərasimindən söhbət açır və saya sözünün nəğmə mənasını daşdığını bildirir. Elə bu dövrdən başlayaraq Saya sözünün mənşəyi haqqında bir-birindən maraqlı fikirlər meydana çıxır. Ə.Axyndov 1957-ci ildə “Sayaçı sözlər” adlı məqalə çap etdirir⁷. V.Vəliyevin “Ulduz” jurnalının 1980-ci il onuncu sayında dərc olunmuş “Əmək nəğmələri” adlı məqaləsi bu mövzunu elmi araşdırma mənbəyi kimi maraqlıdır⁸. Folklorun janr sistemini, arxaik janrların təsnifat problemlərini A.Nəbiyev də öyrənmişdir⁹. M.Həkimov folkloradakı saya obrazını aşığın ulu babası kimi tədqiq edir¹⁰. R.İsmayılzadənin 1971-ci ildə, M.Əliyevin 1976-cı ildə, A.Əliyevin 1980-ci ildə müdafiə etdikləri dissertasiya işlərində əmək nəğmələrindən də bəhs olunur. R. İsmayılzadənin dissertasiyasında nümunə gətirilən xalq mahnılarının mətni içərisində əmək nəğmələri də yer almışdır¹¹. B.Abdulla “Azərbaycan mərasim folkloru” adlı araşdırmasında sayaçı sözləri və holavalarını, maldar və əkinçi inanclarını tədqiqata cəlb edir¹². M.Qasımlının eydirmələrlə¹³ və A.Abduləliyevin nehrə haqqında sayalarla¹⁴ bağlı məqalələri əmək nəğmələrini növ baxımından bir qədər də zənginləşdirmişdir. Əmək nəğmələrinin toplanılıb nəşr olunması sahəsində

⁵Təhmasib M. H. Seçilmiş əsərləri: İki cildə, I c. / Elmi redaktoru K. Abdullayev. Bakı: Mütərcim, 2010, 488 s.

⁶Təhmasib M. H. “Dədə Qorqud” boyları haqqında / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar. Bakı: Azərb. SSR EA nəşri, 1961, s. 4-51

⁷Axundov Ə. Sayaçı sözləri // Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun Əsərləri: Ədəbiyyat məcmuəsi, XI c., Bakı: Azərb. SSR EA nəşri, 1957, s. 136-141

⁸Vəliyev V. Əmək nəğmələri: Azərbaycan şifahi poeziyasından // Ulduz, 1980, № 10, s. 52-56

⁹Nəbiyev A. Azərbaycan folklorunun janrları: Dərs vəsaiti, I hissə. Bakı: ADU nəşri, 1983, s. 5-29

¹⁰Həkimov M. Xalq mövsümləri və aşıq sənəti / Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar: IV kitab. Bakı: Azərb SSR EA nəşri, 1973, s. 129-144

¹¹İsmayılzadə R. Mahnı mətnləri: “Azərbaycan xalq mahnıları“ mövzusunda dissertasiya işində nümunə gətirilən xalq mahnılarının mətni. Bakı, 1970, 89 s.

¹²Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, s. 154-195

¹³Qasımov M. Eydirmə melodiyaları. “Azərbaycan gəncləri” qəz., Bakı, 1984, 7 aprel

¹⁴Abduləliyev A. Nehrə haqqında havalar // Elm və həyat, 1986, № 12, s. 28-29

AMEA Folklor İnstitutunun müntəzəm çap etdiyi “Azərbaycan folkloru antologiyası” coxcildliyinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. İnstitut regionlar üzrə folklor nümunələrinin, o cümlədən əmək nəğmələrinin toplanılması işini davam etdirir. Antologiyalarda toplanılmış əmək nəğmələri ilə bağlı aparılan təhlillər və şərhlər də böyük elmi əhəmiyyət daşıyır.

Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi sahəsində bu sətirlərin müəllifi də araşdırmalar aparmış, bu araşdırmaların nəticəsi olaraq müxtəlif elmi jurnallarda və mətbu orqanlarda məqalələrlə çıxış etmişdir. Elmi konfranslardakı məruzələrində əmək nəğmələrinin az öyrənilmiş sahələrinə diqqət çəkən müəllif həm topladığı materialları təhlil edir, həm də onların poetik xüsusiyyətlərini öyrənir.

Birinci fəslin “*Əmək nəğmələrinin janr özünəməxsusluğu*” adlanan ikinci yarımfəslində göstərilir ki, əmək nəğmələri mövsüm mərasimlərində, etnoqrafik və mifik səciyyəli ayinlərdə, məişət mərasimlərində ifa olunduğu üçün müxtəlif tədqiqatçılar onları həmin tədbirlərin tərkib hissəsi kimi araşdırmış, tekstoloji təsnifata deyil, ifa prosesinə və məqama üstünlük vermişlər. Buna görə də, bir çox hallarda nəğmələrin məzmununa görə təsnifləşdirilməsi, əslində janr özəlliklərinin müəyyənləşdirilməsi düzgün aparılmamışdır. Filoloji təsnifləşdirmə nəğmələrin janr xüsusiyyətlərinə və məzmununa görə aparılmalıdır. Filoloji təsnifata görə, əmək, mövsüm, mərasim, məişət və qəhrəmanlıq nəğmələri daha düzgün səslənir. Aydındır ki, folklor nümunələri bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, əksinə, bir-birinə təsir edəcək dərəcədə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərir. Bu da həqiqətdir ki, janrlar üzrə folklorun poetik xüsusiyyətləri və lirik folklor nümunələrinin janr özəllikləri araşdırılıb başa çatdırılmamışdır.

Sovet folklorşünaslığından gələn metodoloji yanaşma prinsipləri Azərbaycan folklorşünaslığına da təsirsiz ötməmişdir. Hətta əmək nəğmələrinin incəsənətin və ümumilikdə poeziyanın özülündə dayanması fikri bir müddət aparıcı mövqe tutmuşdur. Əmək nəğmələrinin öyrənilməsi metodları müqayisəli təhlil əsasında aparılmalıdır. Azərbaycan folklorşünaslığı sovet dönəmi üçün məqbul sayılan ümumi metodoloji prinsipləri qəbul etsə də, əmək nəğmələrini sinifli-sinifsiz cəmiyyətin şifahi yaradıcılığı nümunələrinə bölməmişdir. Sovet folklorşünaslığından fərqli olaraq, Azərbaycan folklorşünaslığı əmək nəğmələrinin təsnifləşdirilməsinə daha düzgün yanaşmışdır.

Sovet folklorşünaslığı K.Byuxerin prinsiplərini əsas götürürdü ki, bu prinsiplərin də mahiyyətində insanı əmək prosesinin yaratması ideyası dayanır. Q.N.Pospelov K.Byuxeri tənqid edərək yazır ki, ritmik şəkildə təşkil

olunmuş iş poeziyanın başlanğıcında dayana bilməz¹⁵. Əlbəttə, əmək nəğmələrinin özünün təkmilləşməsi və inkişafı sosioloqların qoyduğu prinsipə uyğundur və əmək nəğmələrinin poetik strukturunu təhlil edərkən bunun şahidi oluruq. Lakin əmək nəğmələri poeziyanın mənşəyində dayana bilməz. Çünki əmək nəğmələri yarananadək poeziyanın ilkin elementləri mövcud olmuşdur.

Əmək nəğmələrinin janr xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ənənəvi metodlarla aparıldıqda bəzi problemlər meydana çıxır ki, bu da mətnin təyinatı ilə bağlıdır. Buna görə də başqa ədəbi növlərə tətbiq edilməyən yeni prinsiplər müəyyənləşdirmək lazım gəlir. Bu prinsiplər modifikasiya olunmuş mətnlərin ilkin təyinatının dəqiqləşdirilməsindən və əmək nəğmələrinin tekstoloji assiqnmentasiyasının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Modifikasiya növdəyişmənin təyin edilməsidir. Assiqnmentasiya isə növün təyinatının müəyyənləşdirilməsidir. Zahirən sinonim kimi görünən modifikasiya və assiqnmentasiya əslində antonim xarakterdədir. Bu hal nəğmələrin janr xüsusiyyətlərinin araşdırılması zamanı aşkar görünür. Uşaq oyun nəğmələri kimi yazıya alınmış mətnlərin bir çoxu əmək prosesi ilə bağlı yaranmış, zaman keçdikcə modifikasiya olunmuşdur. Yaxud xalq mahnısı kimi oxunan xeyli mətn (alma, çay, üzüm və s. haqqında olan mahnı mətnləri) bağban nəğmələridir. Mətnin assiqnmentativ təyinedicilik xarakteri düzgün müəyyənləşdirilmədikdə onun janr xüsusiyyətlərini öyrənmək çətinləşir. Əmək nəğmələrində tez-tez xatırlanan bəzi obrazların funksional səciyyəsi də dəqiqlik tələb edir. Məsələn, Yel Baba təkcə əmək nəğmələrində 4 funksiya daşıyır. Xırman nəğmələrində küləyi çağırmağa, balıqçı nəğmələrində küləyi yatırmağa, misgər nəğmələrində ocağı alışdırmağa, dəyirmançı nəğmələrində pəri hərəkətə gətirməyə xidmət edir. Yel Babanı balıqçılar pis, xırmançılar yaxşı, misgər və dəmirçilər yardımçı obraz kimi səciyyələndirmişlər. Çoxfunksiyalılıq bəzən bu nəğmələrin təyinatını dəqiqləşdirməkdə çətinlik törədir. Belə hallarda nəğmənin məzmununu diqqətlə araşdırmaq lazım gəlir.

Beləliklə, əmək nəğmələrinin janr özəllikləri ifaçı tərkibinə, oxunma məqamına, məzmununa və poetik strukturuna görə qruplaşdırılır. Əmək nəğmələri fərqli funksiyaları yerinə yetirdiyinə görə, onların elmi araşdırılması da fərqli şəkildə aparılır. Bu araşdırma istiqamətləri aşağıdakı kimidir: 1) Əmək nəğmələri müxtəlif ayın və mərasimlərdə oxunduğu üçün

¹⁵Поспелов Г.Н. Лирика: Среди литературных родов. М.: Издательство Московского Университета, 1976, с. 11-13

etnoqrafik araşdırma mənbəyidir; 2) Əmək nəğmələri əmək şəraitinin tələbinə və əmək alətinin çıxardığı melodik səsə uyğun şəkildə ifa edilən musiqi ilə müşayiət olunduğu üçün musiqişünasların tədqiqat obyektidir; 3) Əmək nəğmələrinin ifası zamanı xalq tamaşası ünsürlərindən istifadə olunduğuna görə, onlar teatrşünaslar üçün elmi maraq doğurur; 4) Əmək nəğmələri Azərbaycan folklorunun ilkin janrları olan ovsun, and, dua kimi poeziyanın formalaşmasında müəyyən rol oynadığına və melopoetikadan sillabik poeziyaya keçid mərhələsini təşkil etdiyinə görə ədəbiyyatşünaslar üçün araşdırma mənbəyidir; 5) Nəhayət, əmək nəğmələri poetik mətn kimi Azərbaycan folklorunun lirik növünə daxildir və folklorşünaslıq elmi üçün əvəzsiz araşdırma mənbəyidir.

Beləliklə, Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrları içərisində nəğmələr xüsusi yer tutur. Mövsüm, mərasim, qəhrəmanlıq və məişət nəğmələri kimi, əmək nəğmələrinin də mətni təkrarlanan və sabitləşən tematik keyfiyyətlər qazandığından folklorun ayrıca janrı kimi öyrənilir. Hər nəğmənin özünün konkret əmək şəraiti ilə bağlı mövzusu, lakin fərqli poetik strukturu vardır. Əmək nəğməsi nəğmə janrının elə bir sahəsini təşkil edir ki, burada poeziyanın formalaşmasını və inkişafını, melopoetikadan sillabik poeziyaya keçidi, sillabik poeziyanın yaranma prosesini araşdırmaq və düzgün elmi nəticələrə gəlmək mümkündür.

Dissertasiyanın “**Əmək nəğmələrinin təsnifi**” adlanan ikinci fəslində qeyd olunur ki, Azərbaycanda müxtəlif peşələrlə bağlı nəğmələr geniş yayılmışdır. Bu nəğmələr elmi təsnifat tələb edir. İkinci fəsil on bir yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsil “*Ovçu nəğmələri*” adlanır.

Mövzu müxtəlifliyi ovçu nəğmələrinin özlərini quruluşdırmağa imkan verir: 1) Ovdan qabaq oxunan nəğmələr; 2) Ovçunun yaxın adamlarının ovçu haqqında nəğmələri; 4) Ovçu əməyini və ovu tərənnüm edən nəğmələr; 5) Bəzi heyvanları və quşları ovlamağı qadağan edən nəğmələr - yasaqlar; 6) Ovçunun ov tərəfindən ovlanması haqqında nəğmələr.

S.K.Pavlyuçik şorların ovçu nəğmələrindən bəhs edərkən göstərir ki, ov prosesində ümumiyyətlə nəğmə oxunmurmuş. Ov prosesində oxunması güman edilən nəğmələr əslində ovdan qabaq keçirilən ayınlarda söylənilmişdir¹⁶. Ovçunun yaxın adamlarının ovçu haqqında nəğmələri daha çox narahətçilik və nığaranlıq bildirən mətnlərdən ibarətdir. Bəzi heyvanları və quşları ovlamağı qadağan edən nəğmələr – yasaqlar müxtəlif məzmunludur.

¹⁶ Павлючик С.К. О народных песнях шорцев / Этнография народов Сибири. Новосибирск: Наука, 1984, с. 146

Bunların bir çoxu qarğışlardan ibarətdir. Yasaqlarda məqsəd nəslin kəsilməkdə olan quşların və heyvanların ovlanmasının qarşısını almaqdır:

Quşlar qanad üstədi,
Sənnən niçat istədi.
Əlin qurusun, ovçu,
Vurma, murad üstədi¹⁷.

M. Seyidov “Əkil-Bəkil” uşaq folkloru nümunəsini bütünlüklə misal gətirir və bu düzgüdə maraqlı mətnaltı mifik xüsusiyyətlər aşkara çıxarır. M. Seyidov qeyd edir ki, Əkil-Bəkil adı quş deyil, sehrli xüsusiyyəti var və onu tutmaq istəyəni, yəni ovlamaq istəyəni ovlayır¹⁸.

Azərbaycan xalqının ovçu nəğmələri digər türk xalqlarının oxşar nəğmələrindən sırf peşəyönümlü olması ilə fərqlənir.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslisi “*Balıqçı nəğmələri*” adlanır və bəzən buna vətəgə nəğmələri də deyirlər. Vətəgə nəğmələri bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci qrupa balığı tora çağıran nəğmələr daxildir. Bu nəğmələr fitlə başlayır və xüsusi nəqarətli xorlarla qurtarır. İkinci qrupa toru yığarkən, külək, fırtına qalxarkən oxunan balıqçı nəğmələri daxildir. Üçüncü qrupu toru atdıqdan sonra ov gözləyən balıqçıların məhəbbət haqqında oxuduğu nəğmələr təşkil edir. Dördüncü qrup nəğmələr mifoloji təsəvvürlərlə bağlıdır və burada dəniz adamları, su pəriləri, danışan balıqlar, onqonlar, tanrılar təsvir olunur. İfaçı tərkibinə görə balıqçı nəğmələri fərdi şəkildə və xorla oxunan nəğmələrə bölünür. Balıqçı nəğmələrini oxunma məqamına və məzmununa görə də təsnif etmək mümkündür. Bu təsnifləşdirməni aşağıdakı şəkildə aparmaq olar: a) Tor toxunması prosesində və balıq ovuna hazırlıq mərhələsində oxunan nəğmələr; b) Balıqçı haqqında onun yaxınlarının, xüsusən ailəsinin narahatçılığını ifadə edən nəğmələr; c) Balıqçının özünün oxuduğu nəğmələr (Bu nəğmələr balıqçının güzəranını əks etdirən və mifoloji təsəvvürlə bağlı olan nəğmələrə bölünür); ç) Yel Baba haqqında nəğmələr (Bu nəğmələr küləyi yatırmağa xidmət edən çağırış nəğmələri adlanır, həm balıqçıların özlərinin, həm də onların yaxınlarının dilindən söylənir).

Ümumiyyətlə, Su ilahəsi türk xalqlarının mifologiyasında vahid kökdən qidalanır, lakin fərqli təqdim olunur və Azərbaycanda bunun Ərdov mifik obrazının simasında mənfi çaları daha üstündür¹⁹.

¹⁷ Hüseyinov B. Əlin qurusun, ovçu / “Yeni gün” qəz., Cəlilabad, 1983, 15 dekabr

¹⁸ Seyidov M. Azərbaycan-erməni ədəbi əlaqələri: Orta əsrlər. Bakı: Elm, 1976, s.22

¹⁹ Alarlı B. Folklorda tekstoloji kildidlər və mətnaltı kodlar // Ulduz, 2010, №1, s.43

İkinci fəslin üçüncü yarım fəslı “*Maldar nəğmələri*” adlanır. Üçüncü yarım fəslın bırıncı bəndı “*Sayaçı sözləri*” adlanır. Sayaçı sözləri haqqında F.Köçərlinin, M.H.Təhmasibin, M.Arifin, Ə.Axundovun, M.Həkimovun, T.Fərzəliyevin və başqa tədqiqatçıların bir-birindən maraqlı fikirləri vardır. Müxtəlif araşdırıcıların və toplayıcıların gəldikləri nəticələrə əsasən sayaçı sözləri yaranma və oxunma məqamlarına görə nisbi olaraq aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılır: 1.Yaz və payız qırxımı mövsümündə oxunan sayaçı sözləri; 2.Qoyunların balalama mövsümündə oxunan sayaçı sözləri; 3.Yoxlama və cütləmə zamanı oxunan nəğmələr; 4.Çobanla bağlı mənşüm nümunələr; 5.Sayaçının etibarlı köməkçisi Bənək haqqında nəğmələr; 6.Maldarlıq məhsullarının nümayişi mərasimində oxunan sayaçı sözləri; 7.Təkəoynadan və təkəgəzdirenlərin oxuduqları nəğmələr; 8.Heyvanların bəhsi.

Sayaçı sözlərində əsasən sayaçı və maldarlıq məhsulları öyülür. Öymə bölgüsünə daxildir: a) Sayaçını və təkəçini öyən nəğmələr; b) Maldarlıq məhsullarının tərifi; c) Qoyunun və təkənin tərifi.

M. Həkimov saya ilə bağlı xeyli atalar sözü və məsəllər toplamış və onları semantik çalarına görə aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirmişdir: 1) Allah, tanrı, peyğəmbər, təmiz, pak, işıqlı, pır, yol göstərən, and-qəsəm, alqış, qarğış mənalarında; 2) Söy söyləyən, oxuyan, məclis aparan, deyişən, tamaşa göstərən, sözü ötən, el ağsaqqalı, lələ, müdrik, inam gətirilən, sənətkar-aşıq və sair mənalarda; 3) Ovçu, çoban, ovladığı heyvanları əhlilləşdirən, pənahdar mənalarında; 4) Gözəl, qamətli, boylu-buxunlu, say-saltal, yaraşlıqlı, qüvvətli, səmtli-suatlı, əsilli-nəsilli, qəbilə, tayfa, el, oba, mahal mənalarında. M. Həkimov belə hesab edir ki, saya həm də el nəğməkarı – aşığın ən ulu babasıdır²⁰.

Beləliklə, mənəbələrdə saya kölgə, uğur, himayə, qoyun, çoban, ağsaqqal, aşıq, sənətkar, söz, nəğmə, nəsil, əcdad, pır, yurd, vətən, dağ, qaya kimi xarakterizə edilmişdir. Sayaçı sözləri qoyunçuluq təsərrüfatının Azərbaycan xalqının keçmiş iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirir:

Qoyun var kərə gəzər,
Qoyun var kürə gəzər,
Gədər dağları gəzər,
Gələr evləri bəzər²¹.

²⁰ Folklorndan çöl materialları toplusu üzrə (bayatılar) metodik iş / Toplayıb tərtib edənı M.İ.Həkimov. Bakı: V.İ. Lenin ad. APİ-nin nəşri, 1982, s. 7-9

²¹ Azərbaycan folkloru antologiyası: 2 kitabda, I kitab / Topl. tərt. ed. Ə. Axundov. Bakı: Azərb. SSR. EA nəşri, 1968, s. 15

"Təkəçi" xalq tamaşasının mətnini də sayaçı sözləri təşkil edir. Təkəçinin əsas məqsədi pay yığmaq olmuşdur.

Üçüncü yarımfəslin ikinci bəndi "*Eydirmələr*" adlanır.

Eydirmə sağım nəğməsidir və sayaçı sözlərinin bir qolunu təşkil edir. Eydirmə maldarlıq nəğmələri içərisində məqsədinə, vəzifəsinə və ifa məqamına görə fərqlənir. Eydirmələr iki qrupa bölünür: 1. Qoyun və keçilərin sağılması zamanı oxunan nəğmələr; 2. İribuynuzlu heyvanların sağılması zamanı oxunan nəğmələr. Maldarların ifadəsinə görə, qoyunçuluqda iki cür sağım növündən istifadə edilmişdir. Bunlardan biri ovşarı, digəri isə varsağı sağım növüdür. Hər iki ad qədim Azərbaycan qəbilələrinə məxsusdur. Görünür, hər iki qəbilə arasında maldarlıq əsas təsərrüfatlardan biri olmuşdur. Lakin sağım növləri arasında fərq var. Bu fərq özünü həmin tayfaların adından almış musiqi nümunələrində də göstərir. Varsağı sağım fərdi sağımdır. Sayaçı sözlərində ovşarı sağım belə xatırlanır:

Nənəm, qoyunun gəlini,
Avşara gəlməz yelini²².

Ovşarı kütləvi sağımdır. Sözü etimologiyası da maraqlıdır. Azərbaycan dilinin ayrı-ayrı dialektlərində "ey", "eyi", "eyiləmək", "eyicə", "eyimək", "eyitmək", "eydirmək" sözləri vardır ki, bynlar da eyni kökdən alınmışdır və yaxşı, yaxşıca, yaxşılaşmaq və yaxşılaşdırmaq mənasını verir. Görünür, aşıqların eydirmə melodik məqamı da bu məqsədə xidmət edir. Eydirmə həmçinin "söyləmə, oxuma, danışma" mənalarında işlənir.

Üçüncü yarımfəslin üçüncü bəndi "*Nehrə haqqında sayalar*" adlanır. Nehrə çalxama prosesində oxunan nəğmələrə sayalar deyilir. Görünür, nehrə çalxamaqla bağlı nəğmələr maldar tayfalar arasında yarandığı üçün belə adlanır. Sayaçı sözləri ilə bu nəğmələrin arasında həm məzmun, həm də musiqi yaxınlığı mövcuddur:

Nehrəm ol, ol,
Yağnan dol, dol.
Evimə qonaq gəlibdir,
Aşım yavan qalıbdır²³.

Üçüncü yarımfəslin dördüncü bəndi "*Dəvəçi nəğmələri*" adlanır. Dəvəçi nəğmələri bu təsərrüfat sahəsinin inkişaf etdiyi bölgələrdə yaranıb

²² Azərbaycan folkloru antologiyası: 2 kitabda, I kitab / Topl. tərt. ed. Ə. Axundov. Bakı: Azərb. SSR. EA nəşri, 1968, s. 17

²³ Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseyinov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 81

inkişaf etmişdir. Etnoqrafların Qobustan dövçülərindən yazıya aldıkları nəğmədə dövələr cinsinə görə təriflər:

Qıllı dodaqlı, qələm qaşlıdır
Ladılı, qapanlı, kəlləli ovsar,
Bu qatarda qumral maya var olsun!²⁴

Köç zamanı dəvə əvəzsiz nəqliyyat vasitəsi olmuşdur.

Üçüncü yarım fəslin beşinci bəndi “*İlxıçı nəğmələri*” adlanır. İlxıçı nəğmələri Azərbaycanda atçılığa, onun xüsusi təsərrüfat sahəsi kimi inkişaf etdirilməsinə qayğı ilə yanaşıldığına poetik göstəricisidir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Oğuz igidləri atı ilə öyünür, əfsanəvi və tarixi qəhrəmanlar təkcə özləri deyil, yarıməfsanəvi atları ilə də tanınırlar. Boz at haqqında ayrıca nəğmələr mövcuddur:

Boz atım boza-boza,
Boynunda qızıl qoza²⁵.

E. Əlibəyzadə atı “Oğuz elinin əvəzsiz güc-qüdrəti, hərəkətverici qüvvəsi” adlandırır²⁶. İlxıçılar atı təkcə təsərrüfat məqsədləri üçün saxlamırlar. Atla çoxlu yarışlar keçirilir ki, bunlar da atüstü milli idman yarışları adlanır.

İkinci fəslin dördüncü yarım fəslə “*Əkinçi nəğmələri*” adlanır. Dördüncü yarım fəslin “*Holavar*” adlanan birinci bəndində qeyd olunur ki, holavar əkin və biçində qoşqu heyvanlarını işə həvəsləndirmək üçün oxunmuşdur.

Folklorşünasların fikrincə, holavar sözündəki ho-heyvan, var işə get deməkdir. Holavarda iki müqəddəs varlıq iştirak edir. Ho və La. Buradan belə nəticə çıxır ki, holavar hola haqqında nəğmə oxumaq (ötmək, söyləmək) deməkdir. H. İsmayilov holavarları nəqarətlə (oxunduğu kimi) yazıya almışdır.

Hodaq, ho de.
Hodaqlar: Hoo, hoo, ho, hoo.
Dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha, dördünə ha²⁷.

Holavarlarda mətnin əsasını bayatılar təşkil edir. Lakin bayatılar nəqarətlə o qədər sıx bağlanmışdır ki, onları bir-birindən ayırmaq olmur. Ümumilikdə əkinçinin iş prosesini, iş heyvanlarını, bir sözlə, əməyi

²⁴ Mustafayev A.N., Cavadov Q.C. Qobustanda dövçüliyin etnoqrafik tədqiqinə dair / Azərbaycan etnoqrafik məcmuəsi, V buraxılış. Bakı: Elm, 1985, s. 71

²⁵ Səlimzadə A. Su səmtinə axar. Bakı: Yazıçı, 1986, s. 27

²⁶ Əlibəyzadə E. Atdı, muraddı. “Şəhriyar” qəz., Bakı, 1997, 2-8 oktyabr

²⁷ Azərbaycan folkloru antologiyası, VIII cild: Ağbaba folkloru / Toplayıb tərtib edənlər H.İsmayilov və T. Qurbanov. Bakı: Səda, 2003, s. 23

tərənnüm edən holavaları məzmununa görə nisbi olaraq bir neçə yerə bölmək olar. Buraya 1) Əkinçinin arzu və istəklərini, 2) İş hevanlarını və 3) Cütçünü tərənnüm edən nəğmələr daxildir.

Dördüncü yarımfəslin ikinci bəndi “*Xırman nəğmələri*” adlanır. Buraya əsasən sovruq atanların nəğmələri və Yel Baba haqqında nəğmələr daxildir. Sovruq atanların nəğməsi də iki qrupa bölünür. Birinci qrup nəğmələrdə vəl çəkən öküzlər təriflənir. İkinci qrup nəğmələr isə taxılı haşamdan ayıranları vəsf edir. Əslində bu bölgü nisbidir. Xırmanda iş prosesi bir-biri ilə bağlı olduğu kimi, xırman nəğmələri də bir kompleks təşkil edir. Sovruq atanların nəğməsi “Can sarı telli buğdacan” adlanır. Xırman nəğmələrinin ikinci qismi küləyi çağırışla bağlıdır və bu tipli nəğmələrin əksəriyyəti Yel Baba haqqındadır.

A Yel baba, Yel baba,
Qurban sənə, gəl baba²⁸.

Yel Babaya tanrı kimi müraciət olunur. Küləyi çağırış qazax xalqı arasında da mövcud olmuşdur. A. Divayevin Aşağı Sırdəryadan qələmə aldığı küləyi çağırış nəğməsində əsasən Jalanaş (Yalın-“Qolı”) ataya xitab olunur²⁹. Qazaxların əkinçilik adətlərini öyrənən C. X. Karmışevanın müşahidəsinə görə, onlar xırman işləri zamanı küləyin sahibi Mirheydəri çağırır və bir ağızdan oxuyurlar: “Mirhaydar, Mirhaydar, kel, Mirhaydar”³⁰. Bu, azərbaycanlıların və Kərkük türkmənlərinin “Heydər, gəl” nəğməsinin eynidir. Bu faktlar təsdiq edir ki, Yel babaya, Külək allahına türk xalqlarında inam güclü olmuşdur.

Dördüncü yarımfəslin üçüncü bəndi “*Bicar nəğmələri*” adlanır və göstərilir ki, çəltik əkinini ilə bağlı xüsusi mərasimlərdə oxunan nəğmələrə bicar nəğmələri deyilir. Bicar nəğmələrini çəltik şitilləri sancılıb qurtaran gün, bəzən də becərmə və biçin dövründə qadınlar oxuyurlar:

Əkin çəltiyi, əkin!
Çəltiyə çəpər çəkin!³¹

²⁸ Azərbaycan folkloru antologiyası: 2 kitabda, I kitab / Topl. tərt. ed. Ə. Axundov. Bakı: Azərb. SSR. EA nəşri, 1968, s. 26

²⁹ Кармышева Дж. X. Земледельческая обрядность у казахов / Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии: Историко-этнографические очерки/ Ответственный редактор кандидат исторических наук В. Н. Басилеев. Москва: Наука, 1986, с. 49

³⁰ Yenə orada, 63

³¹ Toy və halay mahnıları / Ön söz, tərtib və mətnlər B. Şahsoylunundur. Bakı: Gənclik, 1980, s. 20

Bicar nəğməsi təkcə çəltik əkini ilə bağlə deyil. Buraya nanə becərilmsi və toplanılması ilə bağlı nəğmələr də daxildir.

İkinci fəslin beşinci yarımfəsli “*Bağban nəğmələri-küfyellilər*” adlanır. Bağban nəğmələri bir neçə qrupa bölünür. Musiqişünaslar tərəfindən geniş şəkildə öyrənilmiş alma becərənlərin nəğmələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Ağ alma”, “Ağ almalı bağların qaldı”, “Alma mahnısı”, “Qubanın ağ alması”, “Alma almaya bənzər”, “Almanı atdım xarala” mahnıları buna misal ola bilər. İkinci qrup nəğmələr isə çayçılıq və üzümçülüklə bağlıdır.

Müxtəlif məzmunlu bağban nəğmələri də vardır. Bağban nəğmələrinin oxunduğu “Küfdibi” şənlikləri təyinatına görə mübahisə doğurur. “Küfdibi” şənliklərini musiqili tamaşa sayanlar onun strukturuna, bağçılıq təsərrüfatı ilə bağlı əmək nəğmələri kimi öyrənilən məzmununa diqqət çəkmişlər. Məzmun isə əməklə möhkəm tellərlə bağlıdır. Küf - ağacın budaqlarından kəndirlə asılan yelləncəkdən ibarətdir. “Küfdibi” dedikdə, küfün (yelləncəyin) ətrafında keçirilən şənlik nəzərdə tutulur, bu şənlikdə oxunan nəğmələr isə “küfyellilər” adlanır. “Küfdibi” şənlikləri əslində ağac kultu ilə bağlıdır və insanın təbiətdən asılılığını ifadə edir. “Küf asmaq” – yelləncək asmaq, “küfə getmək” – yellənmək mənasındadır. Mahnı mətnlərinin təkrarlanan hissəsini “Bala, yellənə-yellənə” və “Küf asmışıq yellənək” misraları təşkil edir.

“Çayımızın adı var” nəğməsi isə nə halay, nə də haxışta tiplidir. Bu nəğmə də halay və haxıştalar kimi xorla oxunur:

Çayımızın adı var, yar, yar,
Ətirli xoş dadı var, yar, hey³².

Küfyellilərin bir qismi narçılıqla və üzümçülüklə bağlıdır.

İkinci fəslin altıncı yarımfəsli “*Toxucu nəğmələri*” adlanır. Toxucu nəğmələrini aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq mümkündür:

- 1) Daraq haqqında nəğmələr;
- 2) Cəhrə haqqında nəğmələr;
- 3) Boyaqçı nəğmələri;
- 4) Hana nəğmələri;
- 5) Keçəçi-həllac nəğmələri;
- 6) İpəkçi-kümçü nəğmələri;
- 7) Parça toxunması ilə bağlı nəğmələr;
- 8) Həsir toxuyanların nəğmələri.

³² İsadadə Ə., Məmmədov N. Xalq mahnıları və oyun havaları. Bakı: Elm, 1975, s.14

Bu bölgü daxilində nəğmələr məqsəd və vəzifələrinə, texniki icra-olunma qaydalarına, həmçinin məzmununa görə nisbi olaraq müxtəlif qruplara bölünür. Toxucunun fəaliyyəti yunun daraqdan keçirilməsindən başlayır:

Əlçimim əldən çıxar,
Daranar teldən çıxar³³.

Cəhrə haqqında nəğmələrdə toxucu cəhrəyə müraciət edərək, dolanışığının, gününün-güzəranının pis keçməsindən şikayətlənir. Boyaqçı nəğmələrində boyaq alma prosesi təsvir olunur, rəngi solmayan yüksək keyfiyyətli boyaq haqqında məlumat verilir və boyağı alınan bitkilər təriflənir. Hana nəğmələrinin tərkib hissəsini xalçaçı qızların oxuduğu müxtəlif məzmunlu nəğmələr təşkil edir. Azərbaycan xalçası iki növə-xovsuz və xovlu xalçalara ayrılır³⁴. Xalçaçı nəğmələrini müşayiət edən musiqi alətləri həvə və kirkizdir. Yer hanasında isə nəğmələrin ritmini qılınc (toxuma aləti) yaradır.

İlmələri saya-saya,
Qırmızını qat qaraya.
Vur qadan alım ilmək üstə ilmək,
Can balan alım ilmək üstə ilmək³⁵.

Xalçaçı nəğmələri mövzusunə görə çalarlıdır. Hana, ilmə və iplər haqqında bir neçə nəğmə oxunur.

Keçəçi-həllac nəğmələri ən qədim əmək nəğmələri sırasına daxildir. Keçə alaçıq üstünə örtülürdü. İndi ondan yalnız döşənəcək kimi istifadə olunur.

Həllacın var dişləri,
Qırılmaz girişləri.
Vurun-vurun keçəni,
Tamam olsun işləri³⁶.

Xalq arasında kümçü (kümzar) adlanan baramaqrdu bəsləyənlərin nəğmələrində barama, onun əhəmiyyəti, baramaqrdunun bəslənməsi, onlara qulluq qaydaları, baramanın bədnəzərdən qorunması, onun insan həyatına gözəllik gətirməsi, dolanacaq vasitəsi olması təsvir olunur³⁷.

³³ Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseynov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 92

³⁴ Azərbaycan xalçası / Tərtib edəni L. Kərimov. Bakı: Yazıçı, 1985, s. 10

³⁵ Səlimzadə A. Pəlid vüqarı. Bakı: Azərənəşr, 1983, s. 34

³⁶ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: 6 cildə, I c., Bakı: Elm, 2004, s. 163

³⁷ Nəbiyev A. Azərbaycan folklorunun janrları: Dərs vəsaiti, I hissə. Bakı: ADU nəşri, 1983, s. 24-26

Toxuculuğun ən yüksək inkişaf mərhələsini parça toxuculuğu təşkil edir. Parça toxuculuğu ilə bağlı nəğmələr toxucu nəğmələri silsiləsində sonuncu pilləni təşkil edir.

Atlas deyiblər sənə,
A nimtənə, nimtənə³⁸.

Nimtənə “parça” deməkdir.

Həsir toxuyanların nəğmələri xalq mahnıları kimi oxunur ki, bu da həmin mətnlərdə məhəbbət motivlərinin üstünlük təşkil etməsi ilə nəticələnmişdir.

İkinci fəslin yeddinci yarımfəsli “*Qəleylilər*” adlanır ki, burada misgər və qalayçı nəğmələri özünə yer almışdır. Qəleyli qalayçı sözünün dialektik variantıdır və məzmununa görə rəngarəngdir. Mahnıbaşları “Qəleylidir qənd ilə”, “Qəleylidir, qəleylidir, qəleyli” və “Qalayçı oğlan, kasanı qalayla” sözlərindən ibarət olan nəğmələr qalayçı əməyini tərənnüm etsə də, əsas mətnlər məhəbbət mövzusunda:

Yar qoyar bağda məni,
Qəleylidir, qəleylidir, qəleyli.
Nə ağır çağda məni,
Qəleylidir, qəleylidir, qəleyli³⁹.

İkinci fəslin səkkizinci yarımfəsli “*Kövəratmalar*” adlanır. Kövəratma inşaatçı nəğməsidir, əsasən bənnalar tərəfindən oxunur və demək olar ki, bənnalar arasında geniş yayılmışdır:

- Ver babam, kərpic!
- Al babam, kərpic!
- Durma, ver kərpic!
- Verdim, al kərpic!⁴⁰

Kövəratmanın başqa bir mənası da var. Bunu təkcə kərpic atmaq, tullamaq kimi başa düşmək azdır. Belə ki, el arasında mahnı oxumağa “qəzəl atmaq” da deyilir. Buradakı “atmaq” oxumaq mənasını da verir.

İkinci fəslin doqquzuncu yarımfəsli “*Dulusçu nəğmələri*” adlanır. Əsasən məişət əşyaları, əkinçilik, maldarlıq və şərabçılıq məhsullarının saxlanması üçün xüsusi qablar hazırlayan dulusçular bu sənətlə bağlı nəğmələr də yaratmışlar. Dulusçular piyə, yaxud bad üsulu ilə, yəni hissə-

³⁸ Aərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseynov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 96

³⁹ Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseynov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 89

⁴⁰ Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1968, s. 149

hissə (buna qeyri-çarx üsulu da deyirlər) təndir, quyubaşı, kürə, bulaq sərinçi və kirənə hazırlayırdılar. Dulusçu nəğmələri evlərin bəzəyi olan məişət, daha doğrusu, mətbəx əşyaları haqqındadır:

Qatğısı şahdan gəlib,
Hökmü allahdan gəlib.
Adəm yapılan torpaq
Bizə uzaqdan gəlib⁴¹.

İkinci fəslin onuncu yarımfəsli “*Ərəkeşlərin nəğməsi*” adlanır. Mişar çəkənlərə ərəkeşlər deyirdilər. Ərə iri, iki dəstəyi olan mişardır. Ərəni iki adam işlədir. Taxta ərəxana deyilən xüsusi yerdə çəkilirdi. Ərəxana iki cür olurdu. Onlardan biri adamboyu qazılmış yerin üzərində qurulur və ərəkeşlərdən biri aşağıda, digəri yuxarıda, taxtanın üstündə dayanırdı. Digər ərəxana isə torpağın üst qatında, düz və hamar yerdə yenə adamboyu dirəklər üzərində qurulurdu. Ərəkeşlərin işi çətin olduğundan onlar qüvvəli xərəklərdən doyunca yeməliydilər. Bu məqama ərəkeşlərin nəğməsində xüsusi diqqət yetirilir:

Biz ərə çəkənlərik,
Bizə plov gətirin,
İsti çilov gətirin⁴².

İkinci fəslin on birinci yarımfəsli “*Kirkirəfırlatmalar və təndirbaşılar*” adlanır. Kirkirəfırlatmalar və təndirbaşılar məişətlə bağlı əmək proseslərində oxunan nəğmələrdir. “Əl daşı” nəğməsi kirkirə haqqındadır. Əl daşında buğda, arpa, düyü, noxud və digər dənləri çəkirlər:

Ha gumbuldar,
Hu gumbuldar,
Daş düşdü daş üstünə,
Sən də gəl aş üstünə⁴³.

Dən çəkilməsi ilə bağlı digər kirkirəfırlatmalar tamaşa ünsürlüdür. “Xanımla dəyirmançı” adlı nəğmələrdən ibarət səhnəcik öz struktural keyfiyyətlərinə görə fərqlənir.

Təndirbaşı təndir qalanarkən, təndirə çörək yapılarəkən oxunan nəğmələrə deyilir. Bəzən xəmir yoğrularkən və kündələr salınarkən qadınlar təndirbaşı zümzümə edirlər:

⁴¹ Alarlı B. Dulusçu nəğmələri / “Münasibət” qəz., Cəlilabad, 2011, 4 mart

⁴² Alarlı B. Ərəkeşlərin nəğmələri / “Münasibət” qəz., Cəlilabad, 2011, 16 aprel

⁴³ Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseyinov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 100

Xəmirim, hallı xəmirim,
Çörəyi ballı xəmirim⁴⁴.

Bəzi bölgələrdə təndirbaşı mərasim, şənlik şəklində olur. Qərb rayonlarında yaşlı qadınların keçirdikləri axşam məclisi təndirbaşı, yaxud təndirbaşında adlanır. Təndirbaşılardan bir qismi sacasma adlanır. Sacasma sac üzərində lavaş (fətir) bişirilərkən oxunur:

Ay bacım, bacım,
Yağlıdı sacım,
Kündəsin yayım,
Ətəyin açım⁴⁵.

Dissertasiyanın üçüncü fəslü **“Əmək nəğmələrinin poetik strukturu”** adlanır. Üçüncü fəslin *“Əmək nəğmələrində bədiiliyin fonetik ifadəsi”* adlı birinci yarımfəslində göstərilir ki, ədəbi mətn kimi əmək nəğmələri Azərbaycan poeziyasının inkişafında mühüm mərhələni – fonetik-ritmik təkmilləşmə dövrünü təşkil etdiyi üçün onun obrazlılığını və emosionallığını şərtləndirən bədii dilin xüsusiyyətləri hərtərəfli təhlilə möhtacdır. Bədiiliyin fonetik ifadəsi poetik mətnin meydana çıxmasında melodik mərhələnin əsasını təşkil edir ki, buraya a) alliterasiya və assonans; v) qafiyə və c) intonasiya daxildir. Tədqiqatçılar əmək nəğmələrinə poeziyanın xronoloji təkmilləşmə mərhələsi kimi baxmışlar.

Əmək nəğmələrində ritm özünü üç mərhələdə göstərir: Əməyin (əmək alətinin) ritmi, bu əsasda yaranan musiqinin ritmi, şeirin ritmi. Ritm nəğmənin oxunuşu zamanı vahidləşir. Nəğmə şeir-musiqi-hərəkət sinkretizmini özündə birləşdirir. Hərəkətdən musiqiyə, musiqidən isə şeirə doğru ritmin konsolidasiya prosesi baş verir⁴⁶.

Bədiiliyin fonetik ifadəsi kimi alliterasiya və assonans əmək nəğmələrinin mətnlərində üç mühüm funksiyanı yerinə yetirir: 1) Ahəngdarlıq və ritm yaradır; 2) Əmək alətinin səsini təqlid etməklə həmin prosesə uyğun avaz əmələ gətirir və 3) Bədii təsiri qüvvətləndirir.

Assonans heç bir musiqi alətinin müşayiəti olmadan poetik mətnin canına hopmuş sabit ritm yaradır və mətn özü bu ritmin daşıyıcısına çevrilir.

⁴⁴ Hüseynov B. Əmək nəğmələri / “Yeni gün” qəz., Cəlilabad, 1983, 15 dekabr

⁴⁵ Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru / Topl. B. Hüseynov. Bakı: Nurlan, 2008, s. 100

⁴⁶ Hüseynov B. Əmək nəğmələrində ritmin konsolidasiya prosesi / Folklor və mədəniyyət: Gənc filoloqların VI respublika konfransının materialları. Bakı: Elm, 1990, s. 30-32

Oxu hanam,
Toxu hanam⁴⁷.

Toxucu nəğməsi xovlu və xovsuz xalçaların toxunuşundakı «xırxır» səsinin ahənginə köklənmişdir. Mətndəki x-h və x-q samit uzlaşmaları alliterativ ritmi «toxu» sözündəki «t» ilə tamamlayır. Nəğmə «Toxu, hanam» misrasının təkrarı ilə bitir ki, bu da «txh» samitlərinin əmək alətinin (həvə, kirkiz, yaxud qılıncın) toxuma prosesində çıxardığı səsə uyğundur. Belə səsə küt (kar) səs deyirlər ki, bu ahəngdarlığı da toxucu öz nəğməsinin mətninə kar samitlərin köməyi ilə gətirmişdir. Həm ahəngdarlıq və ritm, həm də əmək alətlərinin səsinə təqlid edən avazlanma bədii təsiri daha da artırır. Şübhəsiz, hər hansı poetik mətnə semantik cəhət aparıcıdır. Alliterasiya əmək nəğmələrində fonetik–semantik əlaqəni – səsin və sözün vəhdətini ritmik şəkildə tamamlayır.

Bədiiliyin fonetik ifadə vasitələrindən ikincisi tələffüzünə, səs tərkibinə görə bir-birinə yaxın olan sözlərdən təşkil olunmuş qafiyədir ki, onun da funksiyası misralarda ahəngi qüvvələndirmək və poetik mətnin yadda qalmasını asanlaşdırmaqdır. Quruluşuna görə sadə, mürəkkəb, aşırma, daxili, ikiqat, cinas və qulaq qafiyələri mövcuddur. Qafiyənin növləri bədii nitqin təsiri, ahəngi və ifadə etdiyi məna cəhətdən əhəmiyyətlidir. Əmək nəğmələrində qafiyə misraların bünövrəsini təşkil edir, misraların əvvəlində, ortasında və axırında gələn sözlərin həmahəngliyini gücləndirir. Rədif də daxil olmaqla bədii mətnin (şeyrin) ölçüsü – vəzni qafiyənin işlənmə məqamı ilə müəyyən edilir. Qafiyə misranın ortasında daxili bölgünün, misranın sonunda ölçünün «məhürüdür».

Poetik mətnin ifadəsi bəhs etdiyi mövzuya, hadisəyə, iş prosesinə öz münasibətini intonasiya vasitəsilə bildirir, hiss və həyəcanını səs tonunu ucaldıb–alçaltmaqla çatdırır. Sintaqmanın (ritmik qruplara parçalanmanın) tərkib hissəsi kimi intonasiya melodika, ritm, intensivlik, vurğu, temp, tembr və durğu kimi hissələrə ayrılır ki, bunların da başlıca məqsədi mətnə ahəngdarlıq gətirməkdir. Bu fonetik vahidlərin köməyi ilə intonasiya sintaktik məna, ekspressiv və emosional münasibət ifadə edir. Əmək nəğmələrində misraların ahəngi, melodik quruluşu, ruhu müxtəlif olduğundan intonasiya sual, nida, əmr, xahiş, kinayə, adi təhkiyə səciyyəsi daşıyır. Mətn daxili melodik fərqlər intonasiya fərqləri yaradır. Bölgüləri heca vəznli şeyrin tələblərinə uyğun olmayan mətnlərdə yaranmış boşluq avazla doldurulur, yəni söz saitlərin hesabına ya uzun, ya da qısa tələffüz olunur.

⁴⁷ Nəbiyev A. Azərbaycan folklorunun janrları. Bakı: ADU nəşri, 1983, s. 29

Ümumiyyətlə, əmək nəğmələrinin xronoloji poetik təkmilləşmə mərhələlərini izlədikcə görürük ki, uzun müddət bu mətnlərdə bütün dəyişikliklər melodiyanın tələbləri ilə aparılmışdır. Melodik elementlər mətnə təsir göstərir, onu bütöv, tamamlanmış şeir kimi heca vəzninə təhvil verir. Heca vəznindəki ritm melodik ritm üzərində inkişaf edir. Yalnız bundan sonra melodik ritm fəallığını dayandırır və funksiyasını şeirin strukturundan doğan tələblərə tabe edir. Daha dəqiq desək, şeirdə durğuların və qafiyənin rolu artır. Vəzn və ölçüləri ciddi şəkildə gözlədikdə inversiya yaranır. İntonasiyanın mühüm elementlərindən biri vurğudur. Vurğu səsi qüvvələndirmək, yaxud yüksəltməkdir. Əmək nəğmələrində imperativ, təqlidi və ritmik sözlər leksik məna daşımır, lakin tələffüz zamanı mətnə ahəngdarlıq gətirir. Öz intonasiyası ilə mətnə ahəngdarlıq gətirən ritmik sözlər dil vahidi olmasa da, səs kompleksi yaradır. Ritmik söz mənadan məhrumdur, lakin nəğmədə mətni tamamlayan ahəngi müşayiət edir.

Əmək nəğmələrində təkrir üç formada özünü göstərir: 1) Misranın əvvəlində eyni sözün təkrarlanması (anafora); 2) misranın sonunda eyni sözün təkrarlanması (epifora); 3) misranın, yaxud qoşa misranın təkrarlanması (nəqarətşəkili təkrir).

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin «*Əmək nəğmələrində şəxsləndirmə və onun növləri*» adlanan ikinci yarım fəslində göstərilir ki, metaforik şəxsləndirmə əlamət köçürülən və əlaməti köçürülən iki əşyanın müqayisəsi nəticəsində yaradılır. Bu yolla metaforik şəxsləndirmənin növləri əmələ gəlir. Bunlardan birincisi insana məxsus əlamətin cansız əşyanın, yaxud heyvanların üzərinə köçürülməsidir. Əmək nəğməsinin bütün növlərində metaforik şəxsləndirməyə bədii təsvir vasitəsi kimi müraciət olunmuşdur. Çayçı qızların nəğmələrindən birində çay kolları nəğmə «deyir», çəltiklər yetişib başını əyir:

Çayımın kolları nəğmə deyəndə,
Yaşıl göyərtiyə yağış dəyəndə,
Çəltiklər yetişib başın əyəndə...⁴⁸

Aydın məsələdir ki, nəğməni insan «deyir». Baş əymək də insana xas əlamətdir. Bu metaforalar çay kolunu və çəltiyi şəxsləndirir. Üstəlik burada «baş» çoxmənalı sözü çəltiyə şamil edilməklə metafora yaradır. Metafora ifadə xüsusiyyətlərinə görə növlərə ayrılır. Cansız təbiəti canlandıran metafora şəxsləndirmə metaforası adlanır. «Nehrə nəğməsi»ndə nehrə çalxayan qadın dərini-sərini nehrəyə danışır, onu nəinki həmsöhbət seçir, hətta dərindən əlacını onda görür.

⁴⁸ Lənkəran boğçası / Topl. tərt. ed. və işləyəni E. Əhədov. Bakı: İşıq, 1983, s. 57

Heyvanlar, quşlar və cansız əşyaları danışdırmaqla yaradılan metafora nitqləndirmə metaforası adlanır. Əmək nəğmələrində nitqləndirmə metaforası heyvanlar, quşlar, həmçinin cansız əşyalar danışdırılmaqla yaradılmışdır. «Heyvanların bəhsi»ndə ev heyvanları – Qoyun, Keçi, Camış, İnek, At, Eşşək və Dəvə bir-bir özlərini tərifləyir, üstün əlamətlərini sayır.

Metaforik şəxsləndirmə morfoloxi xüsusiyyətlərinə görə də növlərə ayrılır. Ada görə şəxsləndirmə isimlərin köməyi ilə yaranır; b) Hərəkətə görə şəxsləndirmə fellərin və ismi xəbərin köməyi ilə yaranır; c) Əlamətə görə (epitetik) şəxsləndirmə sifətlərin köməyi ilə yaranır. Epitetik şəxsləndirmədə rəng metaforalarından da istifadə olunur. Toxucu nəğmələrində qara, sarı, yaşıl, qırmızı, abı rəngli iplər substantivləşdirilməklə metaforaya çevrilir. Toxucu «qara ip» əvəzinə, qara sözünü işlədir və bu metafora altında söhbətin qara ipdən getdiyini anlamaq çətin olmur. Bundan başqa, rənglərin simvolik mənalarına müraciətin özü epitetik şəxsləndirmə yaradan hal sayıla bilər. Rəng metaforaları dilin folklor qatlarındakı mənə çalarlarını üzə çıxarır. Məhz folklor nümunələri ağı qaranın antonimi kimi şərtləndirir. Bu okkazonal keyfiyyət ağla qırmızı arasında, göylə yaşıl arasında da mövcuddur. Məsələn, ağ-qara (ışıq-zülmət) okkazonallığı əkinçilərin yaşıla (məhsuldarlığa), sarıya (quraqlığa) və qırmızıya (darlığa, dava-dalaşa) münasibətində də özünü göstərir.

Əmək nəğmələrində həm həqiqi, həm də məcazi mənalı epitetlərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Say metaforaları simvollaşdırılmış saylarla daha qabarıq şəkildə ifadə olunur. Simvolik şəxsləndirmə leksik vahidlərin məcazlaşdırılmasıdır. Bu yolla əmək nəğmələrində heyvanlar, quşlar, bitkilər, əmək alətləri və əkin yerləri metaforik şəkildə rəmzləşdirilir. Simvolik adlar metafora kimi sabitləşdiyinə görə yalnız bir mənə ifadə edir. Əmək alətləri isə əşya obrazı təsiri bağışlayır. Əmək nəğmələrində heyvan obrazları insanların əmək həyatının tərkib hissəsi kimi təsvir olunur ki, bu da həmin obrazlara alleqorik (təmsil) funksiyadan daha yüksək keyfiyyətlər verir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat boyu əldə edilən qənaətlər ümumiləşdirilmiş, əmək nəğmələrinin janr özünəməxsusluqları, təsnifatı və poetik strukturu Azərbaycan folklorşünaslığının çağdaş elmi səviyyəsinə uyğun olaraq, mövcud nəzəri-metodoloji təcrübədən və mövcud prinsiplərdən istifadə edilməklə araşdırılmış və elmi şəkildə əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işində bir çox əmək nəğmələri və onların poetik xüsusiyyətləri ilk dəfə araşdırılır, folklorşünaslığın çağdaş elmi prinsipləri üzrə düzgün təsnifləşdirmə aparılır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində və elmi konfranslardakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır:

1. Xalçaçılıqla bağlı qədim əmək nəğmələri / Gənc ədəbiyyatşünasların birinci respublika konfransı: Məruzələrin tezisləri. Bakı: Elm, 1987, s. 111
2. Əmək nəğmələrində ritmin konsolidasiya prosesi / Folklor və mədəniyyət: Gənc filoloqların VI respublika konfransının materialları. Bakı: Elm, 1990, s. 30-32
3. Azərbaycan folkloru antologiyası, XVII kitab: Muğan folkloru (Ablarların arasından toplanmış folklor nümunələri) / Toplayanı B. Hüseynov. Bakı: Nurlan, 2008, 448 s.
4. Holavar // Folklor və etnoqrafiya, 2010, № 3, s. 51-68
5. Xırman nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2010, № 4, s. 21-32
6. Azərbaycan əmək nəğmələrində şəxsləndirmə və onun növləri // Azərbaycan Şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XXXVI kitab. Bakı, “Nurlan”, 2011, s. 111-124
7. Qələylilər, kövəratmalar və dulusçu nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2011, № 2, s. 32-42
8. Əmək nəğmələrində bədiiliyin fonetik ifadəsi // Folklor və etnoqrafiya, 2011, № 3, s. 24-46
9. Səyaçı sözləri // Folklor və etnoqrafiya, 2011, № 4, s. 34-53
10. Toxucu nəğmələri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XXXVII kitab. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, s. 94-111
11. Dəvəçi nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2012, № 1, s. 55-60
12. Nəhrə nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2012, № 2, s. 73-78
13. İlxıçı nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2012, № 3, s. 59-66
14. Ovçu nəğmələri // Folklor və etnoqrafiya, 2012, № 4, s. 64-74
15. Azərbaycan emək nəğmələrində bədiiliyin fonetik ifadəsi (Aliterasyon və Asonans) // Tükbilim, 2012, 8-ci say (mart), s. 19-28
16. Azərbaycan xalq teatrının inkişafında səyaçı tamaşalarının rolu / Xalq oyun və meydan tamaşaları mədəniyyəti: “Klassik irs və müasirlik” respublika konfransının materialları. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 59-64
17. Bağban nəğmələri – küfyellilər // “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu, 2012, № 3 (44), s. 80-90
18. Əmək nəğmələrinin az öyrənilmiş sahələri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XXXX kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 46-60
19. Azərbaycan əmək nəğmələrində bədiiliyin fonetik ifadəsi // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XXXXI kitab. Bakı: Elm və təhsil, 2012, s. 92-115
20. Система рифм трудовых песен в Азербайджанском фольклоре // Ученые Записки Таврического национального Университета им.Вернадского, № 1, ч.1. 2013

ТРУДОВЫЕ ПЕСНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

РЕЗЮМЕ

Во **введении** диссертации обосновывается актуальность темы, определяется ее цели и задачи, дается информация о структуре и опробации дела, методические основы, научно-практическое значение, научной инновации.

Первая глава диссертации под названием **«История изучения и жанр своеобразия трудовых песен»** состоит из двух разделов. В первом разделе просматривается история исследования трудовых песен, а во втором разделе отмечается, что трудовые песни изучаются, как отдельный жанр Азербайджанского фольклора, потому что их текст приобрёл повторяющейся и устойчивое тематическое качество. У каждой песни наравне с темой, связанной конкретным трудовым условием, так же есть разная поэтическая структура. Трудовая песня составляет тут часть жанр песен, где можно разбирать и придти к правильному научному выводу о формировании и развитии поэзии, перехода к силлабической поэзии от мелопоэтики, процесс образования силлабической поэзии.

Вторая глава диссертации называется **«Классификация трудовых песен»**. В соответствии видов трудовых песен глава состоит из 11 разделов. Здесь изучаются песни охотников, рыбаков, скотоводов, зельделцев, садоводов (кюфйеллилар), ткачов, медников (галейлилер), строителей (ковератмалар), керамиков, пилшиков, а так же мукомолов (киркирефырлатмалар) и пекарей (тендирбашылар). Песни скотоводов делятся на песни саячи, ейдирмелер (песни во время дойки), песни о маслобойки, песни верблюдоводов и табуншиков, а песни земледельцев на холавар (песни во время пахоты), гумно и биджар. Во время исследования над темой диссертант, собирая трудовые песни, правильно разделил по типам, классифицировал и разработал их.

Третья глава под названием **«Поэтическая структура трудовых песен»** состоит из двух разделов. В первом разделе исследуется художественное выражение в трудовых песнях, а во втором разделе присущность к личности и его виды.

В **заключительной** части исследования, связанной с темой, завершено научная новизна поставленной задачи, обосновано, и отмечено, что многие трудовые песни и их поэтический характер впервые разбирается в диссертации, ведется правильная классификация по научным принципам современного фольклороведчества.

LABOUR SONGS IN AZERBAIJAN FOLKLORE

SUMMARY

In the **introduction** of the dissertation the theme urgency is proved, the purposes and aims are concretised, the scientific novelty, the scientific and practical importance, the methodological bases of the theme are started and the information about the structure of the work is also given.

The first part of the dissertation called “**The investigation history and specific genre features of the labour songs**” consists of two chapters. In the first chapter the investigation chapter is looked through. But in the second chapter it is noted that as the folk texts have the thematic characters of being repeated and permanent they are considered private genre in Azerbaijan folklore. Each song has its own theme connecting with the concrete labour condition but it has different poetical structure. Labour song organizes such area of the song genre that it is very possible to research the formation and development of the poetry, the passage from the melopoetic poetry to the syllabic one, and the arrise process of the poetry and then to come to the correct scientific conclusions.

The second part of the dissertation is called “**The classification of the labour songs**”. According to the types of the labour songs this part consists of 11 chapters. In the second part the songs of hunter, fishman, cattle breeder, plougher, gardener, bricklayer, potter, hand-mill and others are studied.

The third part called “The phonopoetic structure of the labour songs” consists of two chapters. In the which the phonetic artisting expressing and conjugating and its types in the labour songs are investigated.

In the **conclusion** the results of the research work are generalised, the scientific innovation of the problem is well grounded, and it is marked that in the dissertation some more labour songs and their poetic features are researched for the first time, and it is carried out the correct classification on the contemporary scientific principles of folklore studies.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

БИЛАЛ ГУСЕЙНАГА ОГЛЫ ГУСЕЙНОВ

**ТРУДОВЫЕ ПЕСНИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
ФОЛЬКЛОРЕ**

5719.01 – Фольклористика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ - 2013